

Σούλι και Εθνεγερσία¹

Ξεφυλλίζοντας τη λαμπρή ιστορία του έθνους μας, θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί σε πολλά γεγονότα και «ηρωικές μορφές του Αγώνα της Ανεξαρτησίας», όπως τιτλοφορείται και η σημερινή εκδήλωση. Σε ανθρώπους στους οποίους, όπως υποστηρίζει ο δικός μας Αριστόβουλος Μάνεσης², το δίλημμα «ελευθερία ή θάνατος» έγινε καθημερινό βίωμα, σε ηρωικές παρουσίες που επέλεξαν το θάνατο, επειδή ακριβώς ήθελαν να ζήσουν ελεύθεροι. Ανάμεσα σε αυτούς τους αγωνιστές ξεχωριστή θέση έχουν και οι χιλιοτραγουδισμένοι Σουλιώτες, οι οποίοι με τους ηρωικούς τους αγώνες προετοίμασαν το έδαφος και προδιέγραψαν την έκβαση του Αγώνα της Εθνεγερσίας.

Οι Σουλιώτες αρχικά ήταν εγκατεστημένοι στο Τετραχώρι, μια συμπολιτεία τεσσάρων χωριών - το Σούλι, την Κιάφα, το Αβαρικό και τη Σαμονίβα – που κατοικούνταν από 450 οικογένειες κατανεμημένες σε φάρες. Τα χωριά αυτά ήταν χτισμένα στις βραχώδεις και απόκρημνες πλαγιές των Κασσιόπιων ορέων, περιβάλλονταν από αδιάβατα φυσικά οχυρώματα και η πρόσβασή τους γινόταν μόνο από ένα μονοπάτι³. Στα ανώμαλα ανηφορικά σημεία του μονοπατιού αυτού υπήρχαν οχυρωμένοι πύργοι, οι οποίοι εξασφάλιζαν την απόλυτη προστασία και ασφάλεια στην περιοχή. Αργότερα, δημιουργήθηκαν στις πιο χαμηλές πλαγιές του βουνού άλλα επτά χωριά – το Τσικούρι, το Περιχάτι, η Βίλια, το Αλσοχώρι, οι Κοντάτες, η Γκιονιάλα και το Τσεφλίκι – που τα ονόμασαν συνολικά Επταχώρι⁴. Η Σουλιώτικη Συμπολιτεία λειτουργούσε αυτόνομα, με δικούς της νόμους, στρατό, νομοθετικό και εκτελεστικό σώμα.

Ο Παναγιώτης Μανιώτης είναι φιλόλογος και εργάζεται στα Εκπαιδευτήρια Γείτονα.

¹ Η συγκεκριμένη εργασία παρουσιάστηκε σε εκδήλωση με θέμα «*Ηρωικές μορφές του Αγώνα της Ανεξαρτησίας*», που οργάνωσε η Βυρωνική Εταιρεία της Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου στο Τρικούπιο Πολιτιστικό Κέντρο, στις 26 Μαρτίου 2012.

² Μάνεσης Αριστόβουλος, *Η φιλελεύθερη και δημοκρατική ιδεολογία της εθνικής επανάστασης του '21*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Επίσημοι Λόγοι, Τόμ. 27, 1987

³ Fauriel Glaude, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1998, τόμος Α', σελ. 169

⁴ Παπαρρηγόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Βιβλίον Δέκατον Τέταρτον, εκδόσεις Γαλαξίας, Αθήνα 1971, σελ. 173

Στον έλεγχο των Σουλιωτών περιήλθαν σταδιακά άλλα εξήντα περίπου χωριά του Παρασουλίου, τα οποία απέσπασαν από τους αγάδες του Μαργαριτίου και της Παραμυθιάς και τους πασάδες των Ιωαννίνων⁵. Έτσι, οι κάτοικοι του Παρασουλίου απαλλάχθηκαν από την τουρκική δουλεία. Έδιναν, όμως, φόρο στη Σουλιώτικη Συμπολιτεία, στο πλαίσιο της οποίας λειτουργούσαν ελεύθεροι στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα κάτω από συνθήκες άμεσης Δημοκρατίας.

Η βάση του πολιτεύματός τους ήταν οι σαράντα επτά φάρες, οι οποίες συγκροτούνταν από οικογένειες που είχαν κοινό γενάρχη⁶. Η κάθε φάρα εκπροσωπούσαν στη Βουλή, «το Κριτήριο της Πατρίδος» όπως το ονόμαζαν οι ίδιοι, από τον αρχηγό της πιο παλιάς και πιο τιμημένης οικογένειας. Στο Σούλι λειτουργούσε επίσης και η Εκκλησία του Δήμου, την οποία συγκαλούσαν, προκειμένου να συζητήσουν και να αποφασίσουν κυρίως για πολεμικά ζητήματα.

Ο Σουλιώτες υπήρξαν ξεχωριστοί ως προς το φρόνημα, τις συνήθειες και τον τρόπο ζωής τους. Ήταν ολιγαρκείς, εξαιρετικά σκληραγωγημένοι, συνηθισμένοι στη σωματική κακουχία και στη σκληρή ζωή, χαρακτηριστικά καθόλου άσχετα με τη φύση του δυσπρόσιτου και άγονου τόπου τους. Η πατρίδα και η ελευθερία ήταν για τους Σουλιώτες βασικός κανόνας και όρος της ζωής τους και οι αγώνες τους εναντίον όσων προσπαθούσαν να τους στερήσουν αυτά τα αγαθά ήταν διαρκείς. Διακρίνονταν για την τήρηση των συμφωνιών και των υποσχέσεών τους, θεωρώντας ιερό το λόγο τιμής, τη γνωστή «μπέσα».

⁵ Ράγκος Ιωάννης, *Σούλι ήτοι Σελίδες Ιστορίας Σουλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1880, σελ. 13-14

⁶ Οι φάρες που κατοικούσαν στο Τετραχώρι, με βάση τις αναφορές του Χριστόφορου Περραιβού (Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλίου και Πάργας*, τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, Εν Αθήναις 1857, σελ. 17-18), ήταν οι εξής:

α) Σούλι: Τζαβελλάται, Βοτζαράται, Δρακάται, Δαγκλιάται, Κουτζονικάται, Καραμπινάται, Μπουτζάται, Σιάται, Καλογεράται, Ζαρμπάται, Βελιάται, Θανασάται, Κασκαράται, Τοράται, Μαντζάται, Παππαγιαννάται, Βασιάται, Τοντάται, Σαχινάται, Παλαμάται, Ματάται, Μπουζμπάται

β) Κιάφα: Ζερβάται, Νικάται, Φωτάται, Πανταζάται

γ) Αβαρικό: Σαλαράται, Μπουφάται, Σοβίται

δ) Σαμωνίβα: Μπεκάται, Δαγκλιάται, Ηράται

Από μικρά παιδιά μάθαιναν να χειρίζονται τα όπλα, «τα οποία περιπατούντες, καθήμενοι, τρώγοντες και κοιμώμενοι δεν αμελούσι»⁷. Περικυκλωμένοι πάντα από εχθρούς και ολιγάριθμοι, έμαθαν να χρησιμο-ποιούν ιδιότυπη πολεμική τακτική, που προέκυψε από τις ιδιαίτερες συνθήκες της ζωής τους. Ενώ οι εχθροί τους συνήθιζαν να πολεμούν στο φως της ημέρας, οι Σουλιώτες όχι μόνο δεν απέφευγαν τις νυκτερινές επιχειρήσεις, αλλά τις επεδίωκαν και ήταν φημισμένοι νυκτομάχοι. Επίσης, συνήθιζαν να μάχονται σε ευθεία γραμμή ακροβολισμού, τοποθετημένοι σε αραιά διαστήματα μεταξύ τους⁸. Ακολουθώντας αυτές τις τεχνικές, έδιναν την εντύπωση στον εχθρό ότι ήταν πολλαπλάσιοι απ' ό,τι στην πραγματικότητα. Είναι αυτονόητο ότι οι αρχηγοί τους πολεμούσαν επικεφαλής των ανδρών τους «πάντα οι πρώτοι στη φωτιά»⁹, εκτεθειμένοι περισσότερο από όλους στα πυρά των εχθρών. Με αυτό τον τρόπο εξασφάλιζαν την εκτίμηση και το σεβασμό των ανδρών τους και προκαλούσαν το φόβο στους αντιπάλους τους, πολλοί από τους οποίους συχνά υποχωρούσαν, όταν διέκριναν στην αντίπαλη πλευρά κάποιον από τους γνωστούς Σουλιώτες πολέμαρχους¹⁰. «Ω! ποιος είναι πιο ανδρειωμένος από έναν σκοτεινό Σουλιώτη!» αναφωνεί ο Λόρδος Βύρων, καθώς για διακόσια ολόκληρα χρόνια διεξάγουν έναν ανελέητο αγώνα κατά των Οθωμανών.

Οι Σουλιώτισσες κατείχαν ιδιαίτερη θέση και έχαιραν τιμής και σεβασμού στη σουλιώτικη κοινωνία. Όταν μεταξύ των ανδρών προέκυπταν διαφορές, μεσολαβούσαν οι ίδιες και τις διευθετούσαν¹¹. Εξασκημένες και

⁷ Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλλίου και Πάργας*, τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, Εν Αθήναις 1857, σελ. 15

⁸ Κοσσυβάκης Γρηγόρης, *Διαχρονικός Ηπειρωτικός Ελληνισμός*, εκδόσεις Κάδμος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 144

⁹ Διονύσιος Σολωμός, *Εις το θάνατο του Λορδ Μπάιρον* (Διονύσιου Σολωμού, Άπαντα, επιμέλεια – σημειώσεις Λίνου Πολίτη, εκδόσεις Ίκαρος, Ζ' έκδοση, Αθήνα 1999, τόμος Α', σελ. 120)

¹⁰ *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995, τόμος ΙΑ', σελ. 420

¹¹ Ο Μιχάλης Περάνθης στο ιστορικό μυθιστόρημα *Σουλιώτες* (εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2004, σελ. 113) αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Χέρι στη γυναίκα κανένας Σουλιώτης δεν τόλμαγε να σηκώσει, ήταν νόμος παλιός, κι οι γυναίκες το 'ξεραν κι έμπαιναν στη μέση κι είχαν πολλές βολές γλιτώσει τους άντρες τους τους ευκολοάναφτους από άδικο αίμα».

αυτές στα όπλα, πολεμούσαν στο πλευρό των αντρών τους με απaráμιλλο θάρρος και αυτοθυσία, όπως δηλώνεται από την πληθώρα των σχετικών αναφορών στα περισσότερα δημοτικά τραγούδια. Άλλοτε, όταν δεν χρειάζονταν στη μάχη, μετέφεραν πολεμοφόδια, τρόφιμα και άλλα εφόδια στους μαχόμενους άνδρες τους και τους εμπύχωναν. Όπως οι αρχαίες Σπαρτιάτισσες, αποστρέφονταν και απέρριπταν ως σύζυγο τον άνδρα που τον ακολουθούσε η φήμη ότι κάποια στιγμή στη μάχη δέιλιασε ή φυγομάχησε¹². Η Τζαβέλλα, η Λένω Μπότσαρη, η Δέσπω, τα κατορθώματα των οποίων παρακολούθησε βήμα προς βήμα και εξύμνησε η αλάθευτη δημοτική Μούσα, έγιναν συνώνυμα της γυναικείας αγωνιστικότητας και της ιδιαίτερης δυναμικής που ανέπτυξαν οι γυναίκες στα κατορθώματα του Σουλίου.

Τον 18^ο αιώνα η κυριαρχία των Σουλιωτών είχε παγιωθεί στο νοτιοδυτικό τμήμα της Ηπείρου και, όπως ήταν φυσικό, οι Τούρκοι αγάδες της περιοχής δεν μπορούσαν να ανεχθούν μια ανεξάρτητη χριστιανική εστία, η οποία μάλιστα είχε αναδειχθεί σε κέντρο εξουσίας στην ευρύτερη περιοχή. Οκτώ πόλεμοι Τούρκων και Τουρκαλβανών εναντίον των Σουλιωτών (1731, 1754, 1759, 1762, 1772, 1774, 1780, 1780-1790) παρουσιάζονται από το Χριστόφορο Περραιβό, ο οποίος παραμένει η κύρια πηγή πληροφοριών για τη συγκεκριμένη περίοδο¹³.

Ο μεγάλος, όμως, αντίπαλος των Σουλιωτών, μετά το 1787, υπήρξε ο Αλή πασάς, ο οποίος, μην μπορώντας να ανεχτεί την αντεξουσία τους στην καρδιά της επικράτειάς του, ξεκινάει μία ανελέητη επίθεση εναντίον τους.

Το 1792 συλλαμβάνει με δόλιο τρόπο το Λάμπρο Τζαβέλλα και κάνει επίθεση στο Σουλιώτες, οι οποίοι όμως αντιστέκονται σθεναρά. Τότε ο πανούργος πασάς στέλνει το Λάμπρο Τζαβέλλα στο Σούλι, για να διαπραγματευθεί με τους δικούς του ανθρώπους την παράδοση της περιοχής τους. Ως εγγύηση για την εκπλήρωση της αποστολής του, ο Αλή πασάς κρατάει ως όμηρο το γιο του Λάμπρου Τζαβέλλα, Φώτο. Ο Σουλιώτης πολέμαρχος, όμως, ενεργεί αντίθετα με την επιθυμία και τις εντολές του Αλή, και

¹² Ξηραδάκη Κούλα, *Γυναίκες του '21*, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννενα 1995, σελ. 33

¹³ Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλίου και Πάργας*, τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, Εν Αθήναις 1857, σελ. 21 - 37

όχι μόνο δεν διαπραγματεύεται την παράδοση του Σουλίου αλλά στέλνει στον πασά σκληρό μήνυμα, δηλώνοντάς του απερίφραστα ότι στο όνομα της ελευθερίας της πατρίδας του ο γιος του οφείλει να θυσιαστεί. Μεταξύ άλλων του αναφέρει και τα εξής¹⁴:

Αλή πασά, ... κάποιιοι Τούρκοι, καθώς εσύ, θέλουν ειπή, ότι είμαι άσπλαχνος πατέρας με το να θυσιάσω τον υιόν μου ... εάν ο υιός μου νέος, καθώς είναι, δε μένη ευχαριστημένος ν' αποθάνη διά την πατρίδα του, αυτός δεν είναι άξιος να ζήση, και να γνωρίζηται ως υιός μου· προχώρησε λοιπόν άπιστε, είμαι ανυπόμονος να εκδικηθώ.

*Εγώ ο ωμοσμένος εχθρός σου
Καπετάν Λάμπρος Τζαβέλλας*

Μετά από αυτή την αρνητική εξέλιξη, ο Αλή, βλέποντας ότι οι Σουλιώτες είναι αποφασισμένοι να κρατήσουν τα μέρη τους με οποιοδήποτε κόστος, τους επιτέθηκε ξανά. Στις 20, και κατ' άλλους στις 27, Ιουλίου του 1792 ξεκίνησε η μάχη, στην οποία τα στρατεύματα του Αλή κατατροπώθηκαν και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν με σοβαρές απώλειες σε νεκρούς και τραυματίες. Σε αυτή τη μάχη ξεχώρισε η ηρωική μορφή της Μόσχως Τζαβέλα, γυναίκας του Λάμπρου και μητέρας του κρατούμενου Φώτου, η οποία επικεφαλής ενός γυναικείου σώματος έκανε την τελική επίθεση και έτρεψε σε φυγή τους τρομοκρατημένους Τουρκαλβανούς. Την ξεχωριστή της παρουσία σε αυτή τη μάχη δεν άφησε ασχολίαστη η δημοτική μούσα: «Η Μόσχω τότε ώρμησε, με το σπαθί στο χαίρι· / τώρα να ιδήτε πόλεμον, γυναίικα δουφέκια, / σαν τους λαγούς εφεύγανε, και πίσω δεν κυττάζουν, / πετάξαν τα δουφέκια τους, μόνον για να γλιτώσουν»¹⁵. Είναι τέτοια η ντροπή του Αλή, ο οποίος επιστρέφοντας στα Γιάννενα έδωσε εντολή «οιοσδήποτε των πολιτών τολμήση να εξάξη την κεφαλήν του διά τινός θυρίδος ή οπής της οικίας του ίνα ίδη τους στρατιώτας, να φονεύηται ακρίτως»¹⁶. Στη συνέχεια, υπέγραψε

¹⁴ Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλλίου και Πάργας*, τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, Εν Αθήναις 1857, σελ. 41

¹⁵ Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλλίου και Πάργας*, τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, Εν Αθήναις 1857, σελ. 51

¹⁶ Σανδρής Βασίλης, *Σούλι. Οδοιπορικό στον τόπο και στην ιστορία*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σελ. 111

αναγκαστική συνθήκη ειρήνης με τους Σουλιώτες και απελευθέρωσε στο πλαίσιο της ανταλλαγής των αιχμαλώτων και το Φώτο Τζαβέλα.

Ο ραδιούργος πασάς, συνειδητοποιώντας τη δυσκολία της κατάκτησης του Σουλίου, αποφασίζει να διασπάσει την ενότητα των Σουλιωτών. Έρχεται σε συμφωνία με το Γιώργο Μπότσαρη, ο οποίος αποτραβιέται από τα ηρωικά χρώματα του Σουλίου και αναλαμβάνει το αρματολίκι των Τζουμέρκων. Επίσης, ο Αλή κτίζει δώδεκα πύργους σε επίκαιρα σημεία γύρω από τα βουνά του Σουλίου, με απώτερο σκοπό να αναγκάσει τους Σουλιώτες να παραδοθούν, λόγω έλλειψης τροφίμων και πολεμοφοδίων. Και το 1801 επανέρχεται με πρόταση ειρήνης, «υποσχόμενος να τοις δώση δύο χιλιάδες τάλαντα, δεκαετή ασυδωσίαν και οποιανδήποτε άλλην τοποθεσίαν εκλέξωσιν εις την Ελλάδα διά κατοικίαν»¹⁷. Οι Σουλιώτες αρνήθηκαν και πάλι οποιαδήποτε συμφωνία μαζί του και του απάντησαν με σκληρή γλώσσα¹⁸:

Βεζύρ Αλή πασά σε χαιρετούμεν.

Η πατρίς μας είναι απείρως γλυκυτέρα και από τα άσπρα σου και από τους ευτυχείς τόπους, όπου υπόσχεσαι να μας δώσης· όθεν ματαίως κοπιάζεις, επειδή η ελευθερία μας δεν πωλείται ούτε αγοράζεται σχεδόν με όλους τους θησαυρούς της γης, παρά με το αίμα και τον θάνατον έως τον ύστερον Σουλιώτην.

Όλοι οι Σουλιώται, μικροί και μεγάλοι

Αλήθεια, πόσο ταιριαστή η υπογραφή τους «όλοι μικροί και μεγάλοι» με το συγκλονιστικό «ομοφώνως» του ψηφίσματος των Ελεύθερων Πολιορκημένων, που γράφτηκε λίγα χρόνια αργότερα στον ιστορικό μας τόπο. Για άλλη μια φορά οι Σουλιώτες, παρότι λίγοι και εξουθενωμένοι από τις στερήσεις και την πείνα, πήραν τη μοίρα στα χέρια τους, ενεργώντας κατά τα κελεύσματα της ηθικής τους συνείδησης.

¹⁷ Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλίου και Πάργας*, τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, Εν Αθήναις 1857, σελ. 89-90

¹⁸ Ράγκος Ιωάννης, *Σούλι ήτοι Σελίδες Ιστορίας Σουλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1880, σελ. 17-18

Κι ενώ η πίεση του Αλή και ο αγώνας συνεχιζόταν αδυσώπητος, οι επιστολές των Σουλιωτών προς τη ρωσική και τη γαλλική κυβέρνηση και τις αρχές της Επτανήσου Πολιτείας, με τις εκκλήσεις τους να τους προμηθεύσουν τρόφιμα και πολεμοφόδια δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα, καθώς οι πρώην σύμμαχοί τους, επιθυμώντας σε εκείνη τη συγκυρία να διατηρήσουν φιλικές σχέσεις με την Πύλη, αρνήθηκαν να εμπλακούν στην υπόθεση του Σουλίου. Η μόνη ηθική στήριξη προς τους ακαταμάχητους ήρωες και θερμούς υπερμάχους της ελευθερίας ήρθε από τον Αδαμάντιο Κοραή, ο οποίος με επιστολή του, τον Απρίλιο του 1803, από το μακρινό Παρίσι τους παρότρυνε να μην προδώσουν την ελευθερία τους. Έτσι, παρά τις δυσμενείς συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί από τη σύσφιξη του πολιορκητικού κλοιού, οι Σουλιώτες εξακολουθούσαν να υπερασπίζονται με απaráμιλλη γενναιότητα τα πάτρια εδάφη τους, με αποτέλεσμα πολλοί Τούρκοι να λιποτακτούν, «κηρύττοντες πανταχού ότι ούτ' αυτοί ούτ' αυτών οι μεταγενέστεροι θα δυνηθώσιν να κυριεύσωσι το Σούλλιον, και ότι αδίκως και ανωφελώς χύνεται το Τουρκικόν αίμα»¹⁹.

Οι συνεργάτες του Αλή ανέπτυξαν μυστικές επαφές με αρχηγούς σουλιώτικων φαρών, τους οποίους πίστευαν ότι θα μπορούσαν να εξαγοράσουν, ώστε να υπονομεύσουν το μέτωπο των σουλιώτικων δυνάμεων με τη δύναμη χρήματος. Το Σεπτέμβριο του 1803, δύο Σουλιώτες αρχηγοί, ο Κουτσονίκας και ο Πήλιος Γούσης, παρουσιάστηκαν στο Βελή πασά, γιο του Αλή, ζητώντας «την απελευθέρωσιν ενός γαμπρού²⁰ του εν ειρική υπάρχοντος μετά των εικοσιτεσσάρων ομήρων και εννέα χιλιάδες γρόσια ανταμοιβήν περί της απολαβής του Σουλίου»²¹. Ο Βελή αποδέχθηκε τις προτάσεις τους και τη νύκτα της 25^{ης} Σεπτεμβρίου ο Πήλιος Γούσης, ως άλλος Εφιάλτης, οδήγησε κρυφά στο σπίτι του 200 Τουρκαλβανούς στρατιώτες, οι οποίοι το επόμενο πρωί κατέλαβαν το Σούλι. Η δημοτική μούσα δε φείδεται σχολίων για τη συγκεκριμένη επιλογή

¹⁹ Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλλίου και Πάργας*, τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, Εν Αθήναις 1857, σελ. 127

²⁰ Ο γαμπρός, την απελευθέρωση του οποίου ζητάει ο Πήλιος Γούσης, ήταν γιος του Κουτσονίκα.

²¹ Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλλίου και Πάργας*, τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, Εν Αθήναις 1857, σελ. 129

και αναθεματίζει τους υπαίτιους της προδοσίας: «Μπρε, ν-ανάθεμά σε Μπότσαρη, και εσένα Κουτσονίκα, / με την δουλειά που κάμεταν τούτο το καλοκαίρι / που μπάσετε το Βελή πασά μέσα στο κακο – Σούλι»²². Και τα τέσσερα χωριά του Σουλίου έπεσαν στα χέρια του Βελή πασά. Ως τελευταία εστία αντίστασης παρέμεινε το τειχόκαστρο του ναού της Αγίας Παρασκευής στο λόφο Κούγκι και τα υψώματα της Κιάφας. Σε όλη τη διάρκεια του Οκτωβρίου οι συστηματικές προσπάθειες του Βελή πασά να κυριεύσει τα τελευταία οχυρά απέτυχαν.

Η παντελής, όμως, έλλειψη τροφίμων, η στενή πολιορκία και η αδυναμία λήψης οποιασδήποτε εξωτερικής βοήθειας ανάγκασε και τους τελευταίους Σουλιώτες που έμεναν αποκλεισμένοι στο Κούγκι, να δεχτούν να συνθηκολογήσουν την 12^η Δεκεμβρίου 1803. Και ενώ οι Σουλιώτες αποχωρούσαν από τις πατρογονικές τους εστίες, στις 16 Δεκεμβρίου έγινε η πυρπόληση του καλόγερου Σαμουήλ στο Κούγκι. Ο καλόγερος, μαζί με πέντε άλλους Σουλιώτες, είχε μείνει στο Κούγκι, για να παραδώσει στους απεσταλμένους του Βελή τα πολεμοφόδια που φυλάσσονταν εκεί. Εξοργισμένος, όμως, από τα προσβλητικά λόγια των Τούρκων απεσταλμένων, έβαλε φωτιά στην πυριτιδαποθήκη²³. Και έτσι τα στρατεύματα του πασά «πήραν την Κιάφα την κακή, το ξακουσμένο Κούγκι / κι έκαψαν τον καλόγερο με τέσσερις νομάτους»²⁴.

Ο Αλή έθεσε τότε σε εφαρμογή το τελευταίο μέρος του σχεδίου του. Ο ίδιος μπορεί πια να είχε στην κατοχή του τους ορεινούς όγκους του Σουλίου, οι Σουλιώτες, όμως, που όλα τα προηγούμενα χρόνια αμφισβήτησαν την εξουσία του και ήρθαν σε ευθεία αντιπαράθεση μαζί του, εξακολουθούσαν να είναι ένοπλοι και να συνιστούν απειλή στην επιβολή της συγκεντρωτικής εξουσίας του.

Έτσι, πρώτα τα γένη του Νίκου Κουτσονίκα και του Κολέτση Φωτομάρα που είχαν καταφύγει στο Ζάλογγο, δέχθηκαν την αιφνιδιαστική

²² Fauriel Glaude, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1998, τόμος Α', σελ. 203

²³ Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλίου και Πάργας*, τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, Εν Αθήναις 1857, σελ. 153-154

²⁴ Fauriel Glaude, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1998, τόμος Α', σελ. 203

επίθεση 3.000 Τουρκαλβανών. Στη διάρκεια της μάχης «γυναίκες τινές ωσεί εξήκοντα, όλαι σχεδόν χήραι, ιδούσαι τον κίνδυνον αναπόφευκτον, επρόκρινον, παρά την πολυπαθή και κατησχυμένην αιχμαλωσίαν, τον ηρωικόν και στιγμιαίον θάνατον της αυτοκτονίας· αναβάσαι επί τινός κρημνώδους ύψους κατέρριπτον πρώτον τα τρυφερά και φίλτατα αυτών τέκνα, επομένως δε μία κατόπιν της άλλης ερρίπτοντο και αυταί αυθορμήτως από του κρημού»²⁵. Ως άλλοι *Ελεύθεροι Πολιορκημένοι* οι Σουλιώτισσες αρνήθηκαν να γίνουν σκλάβες των Τούρκων και, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο εθνικός μας ποιητής, «Τες εμάζωξε εις το μέρος / Του Ζαλόγγου το ακρινό / Της Ελευθερίας ο έρωσ / Και ταις έμπνευσε χορό»²⁶. Από τους 500 Σουλιώτες, μόλις οι 150 μπόρεσαν να διασωθούν και να μεταβούν στην Πάργα.

Αυτό το κορυφαίο ίσως γεγονός θυσίας γυναικών στην παγκόσμια ιστορία, καθώς επιλέγουν τον τιμημένο θάνατο «χωρίς γόγγυσμα κι αντάρα»²⁷, η σχολή της αποδόμησης προσπάθησε να το παρουσιάσει ως έναν ακόμη συνωστισμό Ελλήνων, που πριν από εκείνον στο λιμάνι της Σμύρνης, μπορεί ίσως να «κατακρημνίστηκε απωθούμενο στην άκρη του γκρεμού από τους οπισθοχωρούντες μαχητές»²⁸. Και βέβαια, η αμφισβήτηση γεγονότων που αποτέλεσαν σταθμό στη σουλιώτικη ιστορία δεν περιορίζεται μόνο στο Ζάλογο, καθώς αμφιβολίες εκφράζουν οι δορυφόροι της αποδομητικής σχολής για την πυρπόληση του Σαμουήλ στο Κούγκι και για την ανατίναξη της Δέσπως στον πύργο του Δημουλά.

Στη συνέχεια, στις 23 Δεκεμβρίου, τα τουρκοαλβανικά στρατεύματα κινήθηκαν στη Ρινιάσα, όπου είχαν εγκατασταθεί είκοσι σουλιώτικες οικογένειες από το γένος του Γιωργάκη Μπότση. Η γυναίκα του, η θρυλική

²⁵ Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλλίου και Πάργας*, τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, Εν Αθήναις 1857, σελ. 157

²⁶ Διονύσιος Σολωμός, *Εις το θάνατο του Λορδ Μπάιρον* (Διονύσιου Σολωμού, Άπαντα, επιμέλεια – σημειώσεις Λίνου Πολίτη, εκδόσεις Ίκαρος, Ζ' έκδοση, Αθήνα 1999, τόμος Α', σελ. 119)

²⁷ Διονύσιος Σολωμός, *Εις το θάνατο του Λορδ Μπάιρον* (Διονύσιου Σολωμού, Άπαντα, επιμέλεια – σημειώσεις Λίνου Πολίτη, εκδόσεις Ίκαρος, Ζ' έκδοση, Αθήνα 1999, τόμος Α', σελ. 119)

²⁸ Βάσω Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2006, σελ. 439

Δέσπω, κλεισμένη με τις κόρες της, τις νύφες και τα εγγόνια της στον πύργο του Δημουλά, επέλεξε τον ένδοξο και ελεύθερο θάνατο και «δαυλί στο χέρι άρπαξε, κόρες και νύφες κράζει / σκλάβες Τουρκών μη ζήσωμεν, παιδιά, μαζί μ' ελάτε. / Και τα φυσέκια άναψε, κι όλοι φωτιά γενήκαν»²⁹.

Τέλος, ο Κίτσος Μπότσαρης, κατέφυγε με 1.200 Σουλιώτες στα Άγραφα, κοντά στο χωριό Σέλτσο, στη φυσικά οχυρή θέση της Μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Εκεί, τον Ιανουάριο του 1804, δέχθηκε επίθεση από τουρκοαλβανικά στρατεύματα. Μετά από πολιορκία τριών μηνών, στις 7 Απριλίου 1804 το μοναστήρι κατελήφθη και μόνο 50 Σουλιώτες, ανάμεσά τους ο Κίτσος και ο γιος του Μάρκος, κατάφεραν να σωθούν και να βρουν καταφύγιο στην Πάργα. Η Λένω Μπότσαρη, κόρη του Κίτσου, πολεμώντας γενναία κοντά στον Αχελώο ποταμό, περικυκλώθηκε από τα εχθρικά στρατεύματα και για να μη συλληφθεί, έπεσε στο ποτάμι και πνίγηκε. Και απόμεινε και αυτό το συγκλονιστικό γεγονός παρακαταθήκη και θησαυρός στην δημοτική ποίηση: «Τούρκοι, για μην παιδεύεστε, μην έρχεστε σιμά μου, / σέρνω φουσέκια 'ς την ποδιά και βόλια 'ς τοις μπαλάσκαϊς. / - Κόρη, για ρίξε τάρματα, γλύτωσε τη ζωή σου. / - Τι λέτε, μωρ' παλιότουρκοι και σεις παλιοζαγάρια; / Εγώ είμαι η Λένω Μπότσαρη, η αδελφή του Γιάννη»³⁰.

Οι αποδιωγμένοι από την πατρίδα τους Σουλιώτες εγκαταστάθηκαν στη συνέχεια στα Επτάνησα και κυρίως στην Κέρκυρα, όπου κατατάχθηκαν και υπηρέτησαν σε στρατιωτικά σώματα υπό τις διαταγές, αρχικά των Ρώσων και στη συνέχεια των Γάλλων και των Άγγλων.

Η δυνατότητα να επανακτήσουν τους ορεινούς όγκους του Σουλίου τους δόθηκε το 1820, όταν επωφελήθηκαν από τη σύγκρουση του Αλή πασά με τις σουλτανικές δυνάμεις. Έτσι, στις 12 Δεκεμβρίου του 1820, το Σούλι ήταν και πάλι ελεύθερο, και μάλιστα η πρώτη ελληνική περιοχή που απελευθερώθηκε από τον τουρκικό ζυγό. Στη συνέχεια, οι Σουλιώτες, ενεργώντας σύμφωνα με τα διπλωματικά σχέδια της Φιλικής Εταιρείας, η οποία επεδίωκε τη διατήρηση της εμπόλεμης κατάστασης μεταξύ των

²⁹ Fauriel Glaude, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1998, τόμος Α', σελ. 204

³⁰ Πολίτης Νικόλαος, *Δημοτικά τραγούδια*, Εκδόσεις Ιστορική Έρευνα, σελ. 11

Τούρκων και του Αλή, και καθοδηγούμενοι από τους Φιλικούς Χριστόφορο Περραιβό και Νικόλαο Φωτομάρα, συνέχισαν να μάχονται εναντίον των Τούρκων³¹. Στην αυγή του 1821, αφοσιώνονται στην υπόθεση της Ελληνικής Επανάστασης και ενωμένοι πια με τις δυνάμεις του μαχόμενου ελληνισμού πολεμούν εναντίον του κοινού εχθρού, επιδεικνύοντας απaráμιλλη ανδρεία και χύνοντας αφειδώς το αίμα τους καθ' όλη τη διάρκεια του Ιερού Αγώνα. Μετά το θάνατο του Αλή πασά, τα σουλτανικά στρατεύματα στράφηκαν εναντίον των Σουλιωτών και τον Αύγουστο του 1822 τους οδήγησαν στην οριστική αποχώρησή τους από τις πατρογονικές τους εστίες, τις ποτισμένες με το αίμα των πολυετών αγώνων τους.

Από εκείνη τη στιγμή και μετά θα διακριθούν σε όλες τις σημαντικές συγκρούσεις του Αγώνα της Εθνεγερσίας και θα αναδειχθούν σε ένοπλη πρωτοπορία της Επανάστασης του 1821³². Με τη γενναιότητά τους, το υψηλό τους φρόνημα και τη βαθιά τους πίστη στην αξία της ελευθερίας θα τιμήσουν και τα ιερά μας χώματα, στην κρισιμότερη πράξη της ιστορίας του νεότερου ελληνισμού. Τους αγώνες τους στο «μικρό αλωνάκι» τιμά με το μοναδικό του τρόπο ο εθνικός μας ποιητής στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους*: «Στέκει ο Σουλιώτης ο καλός παράμερα και κλαίει: / Έρμο τουφέκι σκοτεινό, τι σ' έχω 'γω στο χέρι; / οπού συ μου 'γινες βαρύ κι ο Αγαρηνός το ξέρει»³³. Από την πινακοθήκη των λαμπρών Σουλιωτών που πήραν μέρος στην Έξοδο, θα μου επιτρέψετε να αναφερθώ σε ένα ακόμη ολοκαύτωμα, σε αυτό του γέροντα Σουλιώτη ιερέα Διαμάντη, ο οποίος, όταν οι Τούρκοι την επομένη της Εξόδου έφτασαν πάνω στα κανονιοστάσια «παραφυλάττων την υπόνομον ... έβαλε φωτιά, και ετίναξε εις τον αέρα ολόκληρα τάγματα βαρβάρων, εξαγοράσας πολλά ακριβά το ολίγον γεροντικόν αίμα του»³⁴.

³¹ Κρασίτης Βασίλης, *Η αληθινή ιστορία του Σουλίου*, Αθήνα 1989, σελ. 260-262

³² Καραμπελιάς Γιώργος, *Συνωσισμένες στο Ζάλογο. Οι Σουλιώτες, ο Αλή πασάς και η αποδόμηση της Ιστορίας*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 2011, σελ. 175

³³ Διονύσιος Σολωμός, *Ελεύθεροι Πολιορκημένοι, Σχεδιάσμα Β' (Διονύσιου Σολωμού, Άπαντα, επιμέλεια – σημειώσεις Λίνου Πολίτη, εκδόσεις Ίκαρος, Ζ' έκδοση, Αθήνα 1999, τόμος Α', σελ. 215)*

³⁴ Αινιάν Γεώργιος (άτιπλο), *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αρ. 83, σελ. 332

Οι απροσκύνητοι Σουλιώτες ανήκουν σε εκείνους που αγωνίστηκαν για την ελευθερία της πατρίδας τους, πολύ πριν ακουστούν οι σειρήνες της Επανάστασης, αντιδρώντας στη λογική της κυριαρχίας του παντοδύναμου Τούρκου δυνάστη. Η γενναιότητά τους και ο *Έρωσ της Ελευθερίας*, κατά το Διονύσιο Σολωμό, συνέθεταν αυτό που οι αρχαίοι Έλληνες αποκαλούσαν ευψυχία. Αυτή η δυσεύρετη αρετή στην εποχή μας έγινε τραγούδι στο στόμα του λαού, που εμπνεύστηκε από τα κατορθώματά τους και με ιδιαίτερη περηφάνια παρουσίασε τις θυσίες τους για την πατρίδα. Η δημοτική μούσα, ασύγκριτα πλούσια στην εξύμνηση των Σουλιωτών, ο Διονύσιος Σολωμός, ο Λόρδος Βύρων, ο Ανδρέας Κάλβος, ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης και πλήθος άλλων λογοτεχνών έψαλαν τη ζωή τους και τις πράξεις αυθυπέμβασης τους, χάρη στις οποίες κρατήθηκε ζωντανή η Εθνεγερσία. Πολλοί ξένοι περιηγητές και ζωγράφοι μίλησαν μέσα από την τέχνη τους για τους αγώνες τους σε όλη τη διάρκεια του Αγώνα.

Γνήσια τέκνα του Ελληνισμού και της ελληνικής παράδοσης με τον τρόπο σκέψης και της ζωής τους εξέφρασαν όλες τις αντινομίες της ελληνικής φυλής, τα ελαττώματα και τις αρετές που χαρακτηρίζουν το γένος μας. Αναμφίβολα διαπαιδαγωγούμενοι να θεωρούμε «εθνικόν ό,τι είναι αληθές» κατά την παραίνεση του Σολωμού, και με επιβεβλημένη την απαλλαγή της ιστορίας μας από μυθοπλασίες χωρίς ιστορικό αντίκρισμα, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι υπήρχαν μόνο λαμπρές σελίδες στην πολύχρονη δράση τους στα άγρια βουνά της Ηπείρου και μετέπειτα στον Αγώνα της Εθνεγερσίας. Ταυτόχρονα, όμως, κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι, όπως οι περισσότεροι Έλληνες αγωνιστές στο διάβα των αιώνων, «απέναντι στον εγωισμό τους όρθωσαν μια αυταπάρνηση τόσο πηγαία, που κατέπληξε και μέθυσε τους πάντες, ακόμη και τους ίδιους εκείνους που υπήρξαν οι ζωντανές αποδείξεις της»³⁵.

Το Ζάλογγο, το Σούλι, η Δέσπω και ο πύργος του Δημουλά, οι Τζαβελλαίοι και οι Μποτσαραίοι, είναι ταυτισμένα στο υποσυνείδητο των Ελλήνων με τον αγώνα για την ελευθερία της πατρίδας και για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Και κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι οι

³⁵ Καραποστόλης Βασίλης, *Διχασμός και Εξιλέωση. Περί πολιτικής ηθικής των Ελλήνων*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2010, σελ. 15-16

Σουλιώτες καταλαμβάνουν κεντρικό ρόλο στην νεότερη ελληνική ιστορία ως κορυφαίο σύμβολο όλων εκείνων των αξιών που συνιστούν την εθνική μας αξιοπρέπεια. Ο Γιώργος Καραμπελιάς στο τελευταίο εξαιρετικό πόνημά του *Συνωσισμένες στο Ζάλογγο. Οι Σουλιώτες, ο Αλή πασάς και η αποδόμηση της ιστορίας*, απάντηση στους θιασώτες της αναθεωρητικής σχολής, επισημαίνει χαρακτηριστικά: «Το γεγονός ότι ζούμε σε μια αντι-ηρωική εποχή και έχουμε σχετικοποιήσει τα πάντα δεν μας επιτρέπει να βλέπουμε με το ματογυάλι του ύστερου απομυθοποιητικού εικοστού αιώνα ενέργειες και πράξεις ηρωισμού, με τις οποίες, επειδή δεν μπορούμε να αναμετρηθούμε, τις βάζουμε στο κρεβάτι του Προκρούστη»³⁶.

Το μύθο τους οι Σουλιώτες τον έπλασαν οι ίδιοι, με τον αγώνα τους στο όνομα της πατρίδας και της ελευθερίας, καθώς πολέμησαν στην πρώτη γραμμή, αφήνοντας στην άκρη τις προσωπικές τους διαφορές και περιφρονώντας το θάνατο. Και επειδή κατά το στοχαστικό Λαοκράτη Βάσση «οι λαοί στα δύσκολα κρατιούνται από την ψυχή τους»³⁷, οι σύγχρονες γενιές στο άκουσμά τους, σε μια Ελλάδα που βλέπει τα πάντα από την αρχή, μπορούν να φέρνουν στη μνήμη τους τούς στίχους του ποιητή: «Ψυχαί μαρτύρων, χαίρετε / την αρετήν σας άμποτε / να μιμηθώ εις τον κόσμον, / και να φέρω την λύρα μου / με σας να ψάλλω»³⁸.

³⁶ Καραμπελιάς Γιώργος, *Συνωσισμένες στο Ζάλογγο. Οι Σουλιώτες, ο Αλή πασάς και η αποδόμηση της Ιστορίας*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 2011, σελ. 158

³⁷ Βάσσης Λαοκράτης, *Η χρεοκοπία της Μεταπολίτευσης. Πολιτιστικές αναγνώσεις*, εκδόσεις Ταξιδευτής, Αθήνα 2011, σελ. 28

³⁸ Ανδρέας Κάλβος, *Εις Σούλι* (Ανδρέα Κάλβου, Άπαντα, πρόλογος – αναλύσεις Έλλης Αλεξίου, εκδόσεις Μέρμηγκας – Ιστορικές Εκδόσεις Λογοτεχνίας, τόμος 1, σελ. 110)